

بررسی رویکرد تاثیر امر به معروف و نهی از منکر

در دانش آموزان

(تاریخ دریافت ۱۴۰۴/۰۴/۱۵ تاریخ تصویب ۱۴۰۴/۰۶/۰۴)

شهرام قمری

چکیده

امر به معروف و نهی از منکر بعنوان یک امر اجتماعی در موارد گوناگون جنبه ارشادی دارد و از این جهت نیز یک روش تربیتی اساسی است. انسان طبیعتاً ارشاد را بهتر از دستور دادن تحمل می کند. افراد در موارد گوناگون در برابر دستورها مقاومت و گاهی نیز میل دارند برخلاف دستور دیگران عمل کنند. ارشاد تماس دو نفر یا دو گروه را بصورتی انسانی در می آورد. کار مربی یا پدر و مادر نیز اگر جنبه ارشادی داشته باشد مؤثرتر از روشهای دیگر است. در موقع ارشاد مسئله روشنتر مطرح می گردد، جوانب امر مورد مطالعه قرار می گیرد، آثار و نتایج کار پیش بینی می شود، دو طرف تجربیات خود را مطرح می کنند و فرد تحت ارشاد خود متوجه بدی یا خوبی عمل شده و به کاری اقدام یا از انجام کاری خودداری می کند. امر به معروف و نهی از منکر وقتی بعنوان یک وظیفه تلقی شد هم بصورت انگیزه فردی در می آید و هم آثار اجتماعی دارد. فرد خود درصدد کنترل اعمال خویش برمی آید. علاوه بر این، پیش از آنکه دیگران به فرد تذکر دهند او خود به اصلاح وضع خویش اقدام می کند. روی این زمینه فرد در مورد رفتار خود شخصاً احساس مسئولیت می کند و پیش از آنکه دیگران او را بازخواست کنند خود درصدد بازخواست خویش بر می آید.

واژگان کلیدی: امر به معروف، نهی از منکر، بی توجهی، جامعه، دانش آموزان

۱-۱. مقدمه

امر به معروف، یعنی سفارش به خوبی ها و نهی از منکر، یعنی بازداشتن از بدی ها. انجام این دو امر مهم نیاز به سن خاصی ندارد، زیرا لقمان به فرزندش می گوید: يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَامُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلَى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ...^۱ امر به معروف، نشانه ی عشق به مکتب، عشق به مردم، علاقه به سلامتی جامعه و نشانه ی آزادی بیان، غیرت دینی، ارتباط دوستانه بین مردم و نشانه ی فطرت بیدار و نظارت عمومی و حضور در صحنه است. امر به معروف و نهی از منکر، سبب تشویق نیکوکاران، آگاه کردن افراد جاهل، هشدار برای جلوگیری از خلاف و ایجاد نوعی انضباط اجتماعی است. قرآن می فرماید: «شما مسلمانان بهترین امت هستید، زیرا امر به معروف و نهی از منکر می کنید (سوره، آل عمران، آیه ۱۱۰)».

چنانکه در حدیثی دیگر می خوانیم: کسی که جلوی منکر را نگیرد مانند کسی است که مجروحی را در جاده رها کند تا بمیرد. (متقی هندی، ۱۴۰۹، ص ۱۷۳) پیامبرانی همچون حضرت داوود، حضرت عیسی (ع) به کسانی که نهی از منکر نمی کنند، لعنت فرستاده اند. (سوره مائده، آیه ۷۸) قیام امام حسین (ع) برای امر به معروف و نهی از منکر بود. (مجلسی، ۱۴۲۱، ۳۲۸) در حدیث می خوانیم: به واسطه ی امر به معروف و نهی از منکر، تمام واجبات به پا داشته می شود. (کلینی، ۱۳۵۰، ۵۵) قرآن می فرماید: «اگر در مجلسی به آیات الهی توهین می شود، جلسه را به عنوان اعتراض ترک کنید تا مسیر بحث عوض شود. (سوره نساء، آیه ۱۴۰) انسان باید از انجام گناه هم در دل ناراحت باشد، هم با زبان، نهی کند و هم با اعمال قدرت و قانون مانع انجام آن شود. اگر کسی را به کار خوبی دعوت کردیم، در پاداش

کارهای خوب او نیز شریک هستیم، ولی اگر در برابر فساد، انحراف و گناه ساکت مشستیم، به تدریج فساد رشد می کند و افراد فاسد و مفسد بر مردم حاکم خواهند شد. در این مقاله علت های مهجور ماندن امر به معروف و نهی از منکر را بررسی می کنیم و می فهمیم که چرا این دو واجب مهم به فراموشی سپرده شده اند و مردم در مقابل خوبی ها و بدی ها در جامعه دچار سکوت شده اند.

۲-۱. بیان مسأله

به راستی این سوال برای هر مسلمانی که دغدغه ی دین مداری و پایبندی به قوانین الهی را دارد پیش می آید: چرا امر به معروف و نهی از منکر در جامعه ما کمرنگ شده است؟ و نیز چرا مردم جامعه ما در حال حاضر که سه دهه از انقلاب گذشته است نسبت به این دو واجب مهم که سایر واجبات به واسطه ی آن دو اقامه می شوند آن قدر بی تفاوت شده اند به طوری که بی حجابی به عنوان نمادی پر رنگ و کاملاً مشهود، بیانگر مهجور ماندن این دو فریضه است علاوه بر آن گسترش استفاده ی نامطلوب از اینترنت، ماهواره و سرگرمی های حرام مثل رقص و آواز و موسیقی های حرام و قمار و مجالس مختلط زن و مرد و نیز رشد و گسترش روز به روز فساد و نا به سامانی های اجتماعی و فردی که شاهد آن هستیم، همگی بیانگر این است که تمام مشکلات جامعه ی اسلامی ما ریشه در ترک این دو فریضه دارند. ما برای حل مشکلات فردی و اجتماعی خود باید عوامل بی توجهی این دو فریضه را بررسی کنیم. در این مقاله سعی شده است علت هایی که از زبان خود مردم در این زمینه بیان شده است را بررسی کنیم ازجمله عدم آگاهی نسبت به روشها و مراتب امر به معروف و نهی از منکر، ترس، خجالت، تبلی، بی تفاوتی و....

از یک طرف خالی شدن مساجد و حسینیه‌ها و نماز جمعه و جماعت از جوانان و نوجوانان و بی‌علاقگی آنان به حضور در این مکان‌های مذهبی و رغبت نداشتن برای گوش دادن به سخنرانیهای مذهبی در اعیاد و جشن‌های اسلامی و از طرف دیگری بی‌تفاوتی مردم و مسئولین نسبت به این امر مسأله‌ی مهمی است که باید به آن توجه کافی داشت و دیگر اینکه چرا قشر روحانی و طلبه‌ی ما این قدر در این زمینه ضعیف عمل می‌کنند با تحقیقات کوتاهی که انجام شد به این نکته پی بردیم که عواملی چند در این امر دخیل هستند که علت بی‌توجهی و کم‌رنگ شدن امر به معروف و نهی از منکر در جامعه چیست؟ و چه راهکارهایی برای احیای دوباره در جامعه وجود دارد.

۳-۱. اهمیت و ضرورت تحقیق

امر به معروف و نهی از منکر در فرهنگ اسلامی، مانند جریان خون در رگ‌های یک پیکر است و سهل‌انگاری در این باره، بی‌رنگ شدن دین و مرگ تدریجی امت اسلامی را در پی خواهد داشت. توجه به این ویژگی، بعضی از فرق مسلمان را بر آن داشت تا آن را جزئی از اصول مذهب خویش بدانند. آفریدگار جهان نخستین کسی است که «امر به معروف و نهی از منکر» کرده است. قرآن کریم می‌فرماید: «همانا خداوند به عدل و احسان و بخشش به خویشاوندان امر می‌کند و از کارهای زشت و ناپسند و تجاوز به حقوق دیگران نهی می‌نماید؛ و شما را موعظه می‌کند باشد که پند گیرید. در زمینه اجتماعی، امر به معروف و نهی از منکر بصورت یک مسئولیت مشترک در می‌آید چراکه وقتی فرد تخلف دیگری را مشاهده نمود در خود احساس مسئولیت می‌کند و میل دارد متخلف را از انجام عمل ناپسندیده باز دارد. همین احساس مشترک هم فرد را از ارتکاب کارهای ناپسندیده باز می‌دارد و هم جمع را از دست دادن به اعمال ناروا منع می‌کند.

روی این زمینه امر بمعروف و نهی از منکر هم از لحاظ فردی جنبه تربیتی دارد و هم از لحاظ جمعی. رسوخ این جریان موجب تداوم تربیت و اصلاح دائمی می باشد. هم فرد پیوسته سعی می کند عمل خود را تحت نظر گیرد و هم جمع درصدد نظارت بر اعمال خود بر می آید. علاوه بر جنبه ارشادی، در جریان امر بمعروف و نهی از منکر افراد باید جهات دیگر را نیز در نظر داشته باشند. آنکه می خواهد دیگران را از انجام کار زشت بازدارد باید واقعاً از ماهیت عمل ناپسندیده آگاه باشد، زیانهای آن را بداند و در وضعی باشد که بتواند دیگری را ارشاد نماید. موقعیت نیز باید مؤثر بودن این جریان را نشان دهد.

امر به معروف و نهی از منکر بالنسبه به افراد، شرایط و موضوعات بصورت‌های گوناگون اجرا می گردد. گاهی عمل فرد متخلف بصورتی است که باید آن را زشت شمرد و رد کرد. گاهی فرد در موقعیتی قرار دارد که آشکارا نمی تواند عمل فرد متخلف را مورد سرزنش قرار دهد. در این صورت تنفر درونی نسبت به این عمل و سکوت در برابر فرد متخلف یا ترک محل یک نوع اعتراض است.

زمانی موضوع تخلف و فرد متخلف در وضعی است که می توان شفهاً به او تذکر داد. در این صورت وظیفه افراد است که فرد متخلف را سرزنش کنند. گاهی موضوع تخلف تجاوز به حقوق دیگران یا ستم روا داشتن نسبت به دیگران است. در اینگونه موارد واکنش در برابر متخلف بصورتی دیگر ظاهر می گردد. در موارد مختلف واکنش افراد در برابر متخلفان تفاوت دارد.

۲-۱. پیشینه تحقیق

امر به معروف و نهی از منکر یکی از اصول اساسی دین اسلام است که تأثیری عمیق و گسترده بر حوزه زندگی اجتماعی دارد. واژه معروف، اسم مفعول از ماده عَرَفَ است و به معنای شناخته شده و در مقابل آن منکر یعنی مورد ناشناخته و نامعلومی که کسی آن را نمی شناسد و یا مواردی که نخواسته اند شناخته شود. (یزدی، ۱۳۷۵، ص ۱۴۸) معرفت و عرفان به معنای شناختن و معروف به معنای شناخته شده به افعال و صفاتی اطلاق می شود که عقل و شرع آن را شناخته و مورد تأیید قرار داده باشند. ایمان به خدا، تفکر و تعقل، تقوا، عدالت، نیکوکاری، احسان، نوع دوستی وظیفه شناسی، امانتداری، وجدان کار، آزادی و نظایر آن را می توان از جمله افعال و اوصاف "معروف" دانست که هر وجدان پاکی طالب آن می باشد. همچنین با توجه به این مراتب امر به معروف عبارت است از تشویق و واداشتن دیگران به انجام افعال و داشتن صفاتی که به حکم عقل و از طرف شارع به نیکی توصیف شده باشد. منکر نیز به همه اعمال و اوصاف ناپسند اطلاق می شود که شرع و عقل آن را به رسمیت نمی شناسد، نظیر کفر، ستمگری، بخل، خیانت در امانت، استبداد و خود رأیی، اصرار در گناه، تن دادن به ظلم و نظایر آن که هر عقل سالمی از آن بیزار است. نهی از منکر نیز براین اساس برحذر داشتن دیگران از انجام افعالی است که از طرف شارع و به حکم عقل به قباح و زشتی یاد شده باشد (هاشمی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۲۰۸)

قرآن کریم به طور مفصل امر به معروف و نهی از منکر را مورد بحث قرار داده است. (آل عمران، ۱۱۴-۱۰۲ و توبه، ۷۸-۶۷ و حج، ۴۱-۳۹) توالی منطقی احکام قرآن در باره امر به معروف و نهی از منکر را می توان به ترتیب اول تشویق افراد به امر به معروف و نهی از منکر، (لقمان، ۱۷) دوم عبرت آثار نامطلوب ترک امر به معروف و نهی از منکر، (اعراف، ۲۴-۲۳)

۲۳) سوم وجوب امر به معروف و نهی از منکر برای مسلمانان (آل عمران، ۱۰۴ و ۱۱۰) و چهارم امر به معروف و نهی از منکر به عنوان خصلت مسلمانان (توبه/۷۹) ملاحظه کرد.

از مجموع آیات قرآن درباره امر به معروف و نهی از منکر برمی آید که امر به معروف و نهی از منکر از جمله قوانین اجتماعی اسلام به شمار می رود که به تدریج بنابر قابلیت پذیرش و استعداد مسلمانان و با توجه به تکامل و گسترش اسلام تشریح گردیده و از قبیل واجباتی چون نماز و روزه است که اگر ترک شود مؤاخذ خواهد داشت. بنابراین همواره عده ای در جامعه اسلامی مسئول انجام چنین وظیفه مهمی هستند (یزدی، ۱۳۷۵، ص ۱۴۳)

حکمت نهفته امر به معروف و نهی از منکر در مدنی الطبع بودن انسان است، زیرا انسانهای اجتماعی از نظر سلوک و رفتار و اخلاق و عقاید، اثر متقابل بر روی یکدیگر دارند و انحراف فردی هر یک از اعضای جامعه زیانهای اجتماعی را به دنبال می آورد. بنابراین حفظ و پاسداری جامعه در مقابل هرگونه فساد و تباهی عقلاً اجتناب ناپذیر و شرعاً واجب است. از لحاظ سیاسی نیز اصل امر به معروف و نهی از منکر همچون ابزار ممانعت از برقراری حکومتهای ظالم و استبدادی عمل می کند. امر به معروف و نهی از منکر در این خصوص وظیفه ای همگانی است که براساس آن مردم نسبت به دولت و یکدیگر و همچنین دولت نسبت به مردم تکلیف دارند که برای نفی منکرات و نشر معروفها اقدام کنند. امر به معروف و نهی از منکر اهرم بسیار قدرتمندی است که از طریق بسیج همگانی و مستمر دولت و ملت زمینه ساز و یکی از مصادیق مهم مشارکت جمعی افراد جامعه است زیرا مردم با مشارکت جمعی در انتخاب قوای مقننه و مجریه و انتخاب مجلس خبرگان رهبری برای تعیین رهبر، ابزار لازم را برای عملی شدن امر به معروف و نهی از منکر و نهادی شدن آن فراهم می آورند. بنابراین شاید بتوان گفت جایگاه مشارکت جمعی در رسوم همان جایگاه امر به معروف و نهی

از منکر در منابع و متون اسلامی است. (مجموعه مقالات مشارکت سیاسی، ۱۳۷۷، صص ۴۷-۲۹) در قانون اساسی نظام جمهوری اسلامی که براساس اعتقاد دیرینه به حکومت حق و عدل تأسیس یافته در اصل هشتم امر به معروف و نهی از منکر از وظایف همگانی و متقابل مردم و دولت ذکر شده است. نظارت همگانی و حضور مردم در صحنه جامعه از طریق امر به معروف و نهی از منکر تحقق بخش حاکمیت مردم بر سرنوشتشان است که در اصل پنجاه و ششم از سوی خدا بر آن حاکم شده اند. قدمت امر به معروف و نهی از منکر به زمان آفرینش حضرت آدم برمی گردد. نخستین انسان روی زمین، دعوت کننده به نیکی ها بود و پس از وی نیز پیام آوران وحی و پیروان مؤمن شان در انجام این فریضه مهم کوشیدند و برای منکرزدایی، دشواری ها را تحمل کردند و هزینه های جانی و مالی بسیار دادند. در روزگار ما امام خمینی رحمه الله، مردم را به انجام این وظیفه الهی فراخواند و در حال حاضر نیز رهبر فرزانه انقلاب همگان را به اجرای این فریضه الهی سفارش می کند. همه باید امر به معروف و نهی از منکر بکنند، هم مسئولیت شرعی و هم مسئولیت انقلابی و سیاسی شماس. امر به معروف هم مثل نماز واجب است. معروف، در لغت به معنی «شناخته شده»، از ماده عرف و منکر، به معنی «ناشناس» از ماده انکار است. بر این اساس، کارهای نیک، اموری شناخته شده و کارهای زشت و ناپسند، اموری ناشناس معرفی شده اند؛ چه اینکه فطرت پاک انسانی با دسته اول آشنا و با دسته دوم ناآشناست. اصول پنجگانه معتزله که همه آنان در اساس بر آنها اجماع و اتفاق نظر دارند، اگرچه از همان آغاز بروز اعتزال مورد توجه بوده اما این ترتیب و تدوین در زمان واصل بن عطا (م ۱۳۱ق) و عمرو بن عبید (م ۱۴۴ق) وجود نداشته است. نخستین کسی که به تدوین و ترتیب آن پرداخت ابوهدیل علاف (م ۲۳۵ق) است.

نسفی در این باره می نویسد: «ابوهذیل علاف کتابی درباره معتزله نوشت و به تبیین مذهب و جمع آوری علوم آنان پرداخت. وی این کتاب را الاصول الخمسه نام نهاد. از آن پس معتزلیان هرگاه کسی را می دیدند از او می پرسیدند که آیا اصول خمسه را خوانده ای؟ اگر پاسخش مثبت بود در می یافتند که او بر مذهب ایشان است.» ملطی نیز به تدوین اصول توسط ابوهذیل علاف اشاره می کند. (مجموعه مقالات مشارکت سیاسی، ۱۳۷۷، ص ۶۵)

پس از نوشته ابوهذیل علاف، نگاشتن کتاب هایی درباره اصول معتزله و شرح کتاب الاصول الخمسه علاف، گسترش یافت. ولی همه آنان به جز شرح الاصول الخمسه تألیف قاضی عبدالجبار (م ۴۱۵ق) از میان رفتند. بر این اساس، پس از ابوهذیل، معتزله ترتیب او را مبنا قرار دادند. ابوحسین خیاط (م ۲۹۰ق) در الانتصار می نویسد: «شایسته نیست نام کسی در زمره اعتزال وارد شود، مگر این که قائل به تمامی اصول پنجگانه توحید، عدل، وعد و وعید، منزله بین المنزلتین و امر به معروف و نهی از منکر باشد». به نظر می رسد که چینش و ترتیب متأخر این اصول بر اساس انفکاک منطقی آنها از یکدیگر است، به گونه ای که عدل از توحید و سه اصل بعدی از عدل ناشی می شوند و میان آنها ارتباط وجود دارد. علت دیگر اصل نامیدن موارد پنجگانه، آن است که معتزله، ایمان را بدون اعتقاد به این موارد، کامل نمی شمردند. نیز همچنان که خیاط می گوید اخلال در اعتقاد به هریک از این موارد، موجب ترک اردوگاه اعتزال می شود. ابوالقاسم بلخی و مسعودی نیز اجماع معتزله بر اصول پنج گانه را یادآور شده اند. اما در پاسخ به این پرسش که چرا امر به معروف و نهی از منکر در زمره اصول پنج گانه قرار داده شده است، باید گفت که معتزله، از یک منظر، مذهبی واکنشی است. یعنی مذهب و مکتبی فکری است که با ابزار عقل در صدد پاسخ گویی به مسائل و پرسش های مطرح زمانه است. از این رو در دوره زمانی مشخصی، مهم ترین و حساس ترین موضوعات

مورد بحث را که معتزله در آنها، دارای آرا و اندیشه های متفاوت با جریان های مطرح بوده است به عنوان اصول اساسی خود برگزیده است. به عنوان نمونه، شرح الاصول الخمسه توحید را در برابر ملاحده، معطله، دهریه و مشبهه؛ عدل را در برابر جبر گرایان؛ وعد و وعید را در برابر مرجئه؛ منزله بین المنزلتین را در مقابل خوارج، و امر به معروف و نهی از منکر را در مقابل امامیه عنوان می نماید. بنابراین امر به معروف و نهی از منکر از دیدگاه معتزله برای متمایز ساختن آنها از امامیه در اصول آنها گنجانده شده است. (مجموعه مقالات مشارکت سیاسی، ۱۳۷۷، ص ۶۶)

معتزله امر به معروف و نهی از منکر را از اصول مهم خویش و در شمار واجبات دانسته اند. اهمیت آن را نیز به جهت اجماع امت اسلامی بر وجوب آن دانسته اند. قاضی عبدالجبار می نویسد: «هیچ اختلافی در میان امت درباره امر به معروف و نهی از منکر وجود ندارد، مگر آنچه از گروهی اندک از گمراهان امامیه حکایت شده است که بدان اعتنایی نیست». البته صاحب بن عباد (م ۳۸۵ق) این گروه را حشویه دانسته است که وجوب این اصل را انکار کرده اند. گفته شده ابوبکر اصم (م ۲۰۰ق)، کتابی در رد هواداران کاربرد شمشیر نگاشته است. البته وی منکر مرحله خروج با شمشیر و نه اصل وجوب بوده است. قاضی عبدالجبار، علت و هدف امر به معروف را جاری ساختن معروف و هدف از نهی از منکر را ازاله منکر بیان کرده است.

۲-۲. جایگاه امر به معروف و نهی از منکر

امر به معروف و نهی از منکر از نظر قرآن و روایات، از والاترین و با ارزش ترین واجباتی هستند که به وسیله این دو، واجب دیگر صورت می گیرد و وجوب این دو از ضروریات دین می باشد. در قرآن و روایات روی این دو بسیار تاکید شده است و مردم را به تشویق و ترغیب به سوی این دو واجب و می دارد

الف) آیات: خداوند متعال در قرآن می‌فرماید «و باید از شما امتی باشند که دعوت به خیر نمایند و امر به معروف و نهی از منکر کنند و اینان سرگردانند.» (آل عمران، ۱۴۰) و در جای دیگری می‌فرماید: «شما بهترین امتی هستید که به سود انسان‌ها آفریده شدید تا آنان را امر به معروف و نهی از منکر کنید و به خدا ایمان آورید.» (آل عمران، ۱۱۰)

ب) روایات: مولای متقیان حضرت امام علی (ع) می‌فرماید: «وَمَا أَعْمَالُ الْبِرِّ كُلُّهَا وَالْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عِنْدَ الْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ إِلَّا كَنْفَتُهُ فِي بَحْرِ لُجْئٍ»^۱ تمام کارهای نیک و (حتی) جهاد در راه خدا را، در برابر امر به معروف و نهی از منکر، همچون آب دهان در برابر دریای پهناوری است. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۳، ص ۶۳) امام صادق (ع) فرمود: «إِنَّ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ سَبِيلُ الْأَنْبِيَاءِ وَ مِنْهَا جُ الصُّلَحَاءُ فَرِيضَةٌ عَظِيمَةٌ بِهَا تُقَامُ الْفَرَائِضُ وَ تَأْمَنُ الْمَذَاهِبُ وَ تَحِلُّ الْمَكَاسِبُ وَ تُرَدُّ الْمَظَالِمُ وَ تُعْمَرُ الْأَرْضُ وَ يُنْتَصَفُ مِنَ الْأَعْدَاءِ وَ يَسْتَقِيمُ الْأَمْرُ.»^۲ (امر به معروف و نهی از منکر، روش پیامبران و شیوه صالحان و) (دو) فریضه بزرگ الهی است، که سایر فرائض و واجبات بوسیله آن برپا می‌شوند، و در پرتو آن، راه‌ها امن می‌گردد، و کسب و کار مردم حلال می‌شود، و حقوق افراد تامین میگردد، و زمین‌ها آباد، و از دشمنان، انتقام گرفته می‌شود، و همه کارها رو به راه می‌شود))

در نتیجه، امت اسلامی را ملزم به انجام آن دو فریضه بزرگ نموده و می‌فرماید: «باید شما امتی باشید که به اسلام می‌خوانید و امر به معروف و نهی از منکر می‌کنید.» هر بررسی‌کننده آگاه و تیزبین، در بررسی تاریخ زندگی پیشوایان معصوم (علیهم السلام) این نکته را به درستی مشاهده می‌کند که «امر به معروف و نهی از منکر» از کودکی تا پایان عمر، ارتباط ناگسستنی

۱- نهج البلاغه، ص ۵۴۲

۲- کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحق، الکافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۵۰ش، ص ۵۶

با تمام مقاطع زندگی آنان داشته است و آنان، در تمامی مقاطع سنی از کودکی تا پایان عمر، پیوسته برپا دارنده این فریضه بزرگ بوده اند و در برپایی آن توصیه فراوانی نموده اند. ائمه معصومان (علیهم السلام) درادای این رسالت الهی از هیچ تلاشی دریغ نکردند و حتی فراتر از محدوده رسالت خویش بر این کار اصرار ورزیدند. تلاش و اصرار آنان به سبب اهمیت این فریضه الهی بودند. آنها، به دلیل قلب سرشار از رأفت و رحمت، حاضر نبودند هیچ کس به منکرات آلوده شده، به خشم خدا گرفتار آید. تا آنجا که خداوند آنان را از این همه تلاش و دلسوزی باز می داشت: «گویا می خواهی به خاطر اعمال آنان، خود را از غم و اندوه هلاک کنی، اگر به این گفتار ایمان نیاورند!» (مکارم شیرزای، ۱۳۷۳، ص ۶۴)

پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) فرمود: «کسی که امر به معروف و نهی از منکر می کند، جانشین خداوند در زمین، و جانشین پیامبر و کتاب او است.» این روایت بیانگر این است که این فریضه بزرگ قبل از هر چیز یک برنامه الهی است و فلسفه ارسال رسل و نزول کتب آسمانی، همه جزء این برنامه است. مردی محضر پیامبر (صلی الله علیه و آله) شرفیاب شد در حالی که حضرت بر فراز منبر نشسته بود و پرسید: «من خیر الناس؟» بهترین مردم کیست؟ پیامبر (ص) فرمود: «آن کس که از همه بیشتر امر به معروف و نهی از منکر کند، و آن کس که از همه پرهیزگارتر باشد و در راه خشنودی خداوند از همه بیشتر گام بردارد.» همچنین آن حضرت در روایتی دیگر در اهمیت این واجب الهی فرمود: «پیروان من تا زمانی که امر به معروف و نهی از منکر می کنند و در راه خیر یکدیگر را کمک می نمایند، طریقه خیر و سعادت را می پیمایند؛ ولی آن گاه که این واجب الهی را ترک کنند، برکات از آنان گرفته می شود؛ دسته ای از آنها بر عده دیگری چیره می گردند و یار و یآوری برای آنها در زمین و آسمان پیدا نخواهد شد.»

حضرت امام علی (علیه السلام) فرمود: «عده ای از مردم با دست و زبان و قلب، با منکرات مبارزه می کنند و اینها جامع تمام خوبی هائند و کسانی که از هیچ راه، نهی از بدیها نمی کنند، مردگانی زنده نما بیش نیستند.» (آل عمران، ۱۱۰) و به دنبال آن، حضرت درباره اهمیت این دو فریضه فرمود: «همه کارهای نیک و جهاد، در برابر امر به معروف و نهی از منکر، مانند قطره ای در برابر دریاست.» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۳، ص ۶۴) با توجه به اهمیت این مسئله، دانشمندان اسلامی، آن دو فریضه را اساس و قطب دین خوانده اند: «امر به معروف و نهی از منکر، از نظر عقل و شرع مقدس، از مهم ترین واجبه‌ها، بلکه اساس شریعت حیات بخش اسلام و از برترین عبادتهاست.» به عبارت دیگر، «آن دو، قطبی است از اقطاب دین که همه انبیاء را برای آن فرستاده اند؛ هنگامی که این فریضه الهی مندرس شود و از میان خلق برخیزد، همه شعائر شرع مقدس، باطل می شود» جدای از دلایل نقلی فراوان در ضرورت امر به معروف و نهی از منکر، دلایل عقلی نیز بر ضرورت احیای این دو فریضه سرنوشت ساز تاکید دارد؛ چرا که امر به معروف، نشانه تعهد و علاقه انسان به سلامتی جامعه و نهی از منکر، تلخ کردن کام خلافاکاران است. امر به معروف، ضامن اجرای تمام واجبات است و نهی از منکر، ضامن ترک همه محرمات. امر به معروف، نیکوکاران را تشویق کرده و جامعه را رشد می دهد و نهی از منکر، جامعه را از سقوط نجات می بخشد.

هدف از امر به معروف و نهی از منکر، مؤثر بودن آن است، و مقصود آن است که با اجرای این فریضه، مردم از منکرها باز ایستند و به معروفها روی آورند. پس لازم است به مراتب آن به دقت توجه شود. اکثر قریب به اتفاق فقها بر آنند که مراتب این واجب قلبی، زبانی و عملی است و آمر و ناهی باید به ترتیب از این سه مرحله بگذرند (محقق حلی، ۱۴۰۶ق، ج ۱، ص ۱۵؛ حکیم، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۴۸۹).

هر یک از این مراتب، خود دارای مراحل است و باید گفت: مرحله اول و دوم این امر بر عموم مردم، اعم از حاکم و غیر حاکم واجب است. اما مرحله سوم که همان مرحله عملی است و نیازمند تدبیر، قدرت و رعایت شروط و مراتب، بر عهده حکومت است. مؤید این قول نظر فقهاست که می گویند: امر و نهی در صورت منجر شدن به جرح و قتل، باید امام یا نایب او آن را انجام دهد یا اینکه با اذن او باشد (طرابلسی، ۱۴۰۶ق، ج ۱، ص ۳۴۱)

یکی از فقها در این زمینه می گوید: البته این دو فریضة بزرگ الهی مراتب گوناگونی دارد که برخی از آن مراتب عمومیت ندارد و اجرای آن تنها در اختیار حاکم شرع است، و آن اموری است که مربوط به مجازات های بدنی، اعم از شلاق و تازیانه، و در بعضی موارد، قتل می شود. بنابراین، امر به معروف و نهی از منکر گستره وسیعی دارد که شامل تعزیرات نیز می گردد. به عبارت دیگر، تعزیرات از زیرمجموعه های این دو فریضة مهم اسلامی به شمار می رود (مکارم شیرازی، ۱۴۲۵ق، ص ۳۸ و ۳۹). مقام معظم رهبری در این زمینه می گویند: امر به معروف یک مرحله گفتن و یک مرحله عمل دارد. مرحله عمل یعنی: اقدام با دست و بازو. این مرحله امروز به عهده حکومت است و باید با اجازه حکومت انجام بگیرد و لا غیر (خامنه ای، سخنرانی، ۱۹ دی ماه ۱۳۶۸)

شهید مطهری درخصوص مرحله عملی می گوید: عامه حق ندارند از پیش خود دست به این گونه کارها بزنند. این مرتبه امر به معروف و نهی از منکر وظیفه حاکم شرعی و یا کسی است که از طرف حاکم شرعی اجازه و دستور این کار را داشته باشد. اگر به عامه مردم اجازه این کارها داده شود مستلزم هرج و مرج در اجتماع می شود (مطهری، بی تا، ج ۲۰، ص ۱۹۱)

از مطالب گفته شده به دست می آید که مرحله اول و دوم امر به معروف و نهی از منکر بر همه افراد واجب است، اما مرحله عملی بر عهده دولت و حکومت اسلامی است. در ادامه بحث، به جایگاه هر دو مرحله پرداخته خواهد شد.

۳-۲. متولی امر به معروف و نهی از منکر از منظرهای گوناگون

در این باره که آیا امر به معروف و نهی از منکر وظیفه فردی است یا دولتی، و اینکه آیا مخاطب این امر دولت است یا افراد، اختلاف نظر است. عده ای معتقدند این امر متوجه دولت است. ابن اخوه (قریشی، ۱۴۰۹ق، ص ۵)، شیرازی (شیزری، ۱۳۶۵، ص ۵) و ماوردی (ماوردی، ۱۹۰۸م، ص ۲۴۰) این نظر را دارند. برخی مانند خوارج، به فردی بودن این امر قایلند (لمبتون، ۱۳۶۶، ص ۴۸۴). برخی دیگر مانند غزالی (غزالی، ۱۳۵۲، ص ۳۹۹) از اهل سنت و همچنین سید بحر العلوم (بحر العلوم، ۱۳۶۲، ص ۲۹۶) از شیعیان قایلند به اینکه براساس قرآن کریم، به اذن حکومت نیازی نیست. اما با وجود همه این نظرات، نظر دیگری هم وجود دارد که می گوید: این امر میان همه اعضای جامعه نسبت به یکدیگر مشترک است (صرامی، ۱۳۷۷، ص ۲۳) در خصوص تفکیک یا جمع این نظریه ها می توان گفت: اینها قابل جمع هستند؛ چراکه آیات و روایات وارد شده به دو دسته تقسیم می شود: دسته ای بیانگر فردی بودن امر به معروف و نهی از منکر است. دسته ای دیگر دلالت دارد بر اینکه امر به معروف و نهی از منکر باید از سوی حکومت و افراد خاصی انجام شود. این قول تاحدی می تواند مؤید قول چهارم مبنی بر مشترک این امر باشد. در ادامه، موضوع مشترک بودن این امر از منظر دولت و حکومت براساس مبانی شرعی بررسی می شود.

۴-۲. جایگاه دولت و امر و نهی آن بر مردم در فقه

بر عهده گرفتن نهاد امر به معروف و نهی از منکر از جانب دولت و یا واگذاری آن از جانب حکومت به گروهی خاص برای اصلاح جامعه، نظر تازه ای نیست، بلکه اجرای این امر توسط دولت و کارگزاران حکومتی، سابقه ای بس طولانی دارد که در این میان، می توان به نقش حربه اشاره کرد که این سمت توسط پیامبر اکرم (ص) و سپس حضرت علی (ع) و دیگر امامان و حاکمان جامعه اسلامی در قرن های اولیه اسلام به صورت حضوری انجام می گرفت و بر صحنه های گوناگون نظارت می کردند (منتظری، ۱۴۰۹ق، ج ۳، ص ۴۰۳). این کار کم و بیش توسط خلفا هم صورت می گرفت که در این میان، می توان به نقش عمر بن خطاب به نمونه ای اشاره کرد که کسی در حال شراب خوردن بود که او را سرزنش کرد. از دولت های امروزی هم می توان به دولت عربستان اشاره کرد که به صورت علنی و در ملأ عام، به مردم امر و نهی می کند. نهضت وهابیت نمونه برجسته ای است که می خواهد بداند مردم چه می کنند و به آنها بگوید تا از آن دست بردارند (کوک، ۱۳۸۶، ج ۱، ص ۱۳۲ و ۲۸۱).

۴-۵. نقش امر به معروف و نهی از منکر در جامعه

الف) ایجاد امنیت: این یکی از نیازهای اساسی افراد و اجتماعات است که از راه امر به معروف و نهی از منکر تأمین می شود. رونق کسب و کار و تجارت و سامان یابی امور گوناگون فرهنگی، اقتصادی و سیاسی در هر جامعه ای، به امنیت ارتباط دارد. اگر محیط خانه، مدرسه، دانشگاه و... امن نباشد، اموال و نوامیس مردم هر لحظه از سوی سارقان و اراذل و اوباش تهدید شود، ترس و اضطراب بر همگان مستولی خواهد گشت و آرامش عمومی از بین خواهد رفت و جرأت هر کاری از مردم گرفته خواهد شد. اجرای مقررات دینی و قوانین اجتماعی و نظارت دائمی دستگاه های مربوط و نیز مراقبت های عمومی صالحان، از زیاده خواهی ها و تجاوز

فرصت طلبان و سوء استفاده کنندگان جلوگیری خواهد کرد و امنیت و آرامش عمومی را به ارمغان خواهد آورد. امام باقر (ع) می فرماید: اجرای امر به معروف و نهی از منکر، راه ها را امن خواهد کرد.

ب) ضامن اقامه فرایض دیگر: امر به معروف و نهی از منکر، اساس سایر فرایض الهی است. از این رو اگر این دو فریضه بزرگ الهی ترک شود، به تدریج تمام احکام اسلامی تعطیل می شود. ملا مهدی نراقی (رحمه الله) درباره اهمیت و جایگاه «امر به معروف و نهی از منکر» می نویسد: «امر به معروف و نهی از منکر بزرگترین مراسم دینی و امر مهمی است که خداوند پیامبران را بر آن برانگیخت و بعد از ایشان جانشینان و اوصیاء منصوب کرد و نایبان ایشان را بهترین نفوس قدسی از علما قرارداد: بلکه مدار و محور گردش آسیاب همه آیین ها و ادیان است.» امام حسین (ع) بعد از تلاوت آیه شریفه «وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ» فرمود: «خداوند در این آیه سخن را با امر به معروف و نهی از منکر به عنوان یک فریضه از جانب او آغاز نمود؛ به دلیل علم خداوند به این که با اقامه آن دو فریضه، تمام فرایض دیگر، چه سخت و دشوار باشد و چه آسان، استوار خواهد شد و این بدان جهت است که آن دو فریضه، دعوت به اسلام است، همراه با «رد مظالم» و تقسیم عادلانه ثروت و گرفتن صدقات و صرف آن در جای درست.»

امام باقر (ع) فرمود: «امر به معروف و نهی از منکر، دو فریضه بزرگ الهی اند که به سبب آن سایر فرائض دینی برپا می شوند، و به وسیله این دو، راه ها امن می گردد، و کسب و کار مردم حلال می شود. حقوق افراد تأمین می گردد و در سایه آن زمینها آباد، و از دشمنان انتقام گرفته

می شود و در پرتو آن همه کارها اصلاح می شود.» به فرموده آن حضرت پایه و استوانه نماز، روزه، حج، جهاد، خمس، زکات و سایر دستورات دین، امر به معروف و نهی از منکر است.

شهید مطهری (رحمه الله) درباره ارزش و ضرورت این دو فریضه الهی می نویسد: «امر به معروف و نهی از منکر در اسلام اصلی است که به فرموده امام باقر (ع)، پایه و استوانه سایر فرایض اسلامی است. این اصل، مسلمان را در حال یک انقلاب فکری مداوم و اصلاح جویی جاودان و مبارزه پیگیر و ناآرام با فسادها و تباهی ها نگه می دارد.» امر به معروف و نهی از منکر، یگانه اصلی است که ضامن بقای اسلام است. به اصطلاح علت «مبقیه» است. اگر این اصل نباشد، اصلاً اسلامی نیست. بنابراین ترک این دو فریضه، به منزله ترک تمام احکام و قوانین دینی است؛ زیرا معروف، توحید و تبعات آن و منکر، شرک و تبعات آن است. این همه تأکیدات به خاطر آن است که این دو فریضه بزرگ در حقیقت ضامن اجرای بقیه وظایف فردی و اجتماعی است و در حکم روح و جان آن محسوب می شود و با تعطیل آنها، تمام احکام و اصول اخلاقی، ارزش خود را ازدست خواهد داد.» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۳، ص ۶۶)

ج) عزت و سربلندی: جامعه ای که خود را نسبت به تغییر و تحولات درونی مسئول دانسته و در مقابل ضعف ها و کاستی ها از خود عکس العمل نشان می دهد و برای آن چاره جویی می کند، جامعه ای پویا و زنده و پرتحرک خواهد بود. چنین جامعه ای برای انجام امور فرهنگی و از بین بردن جهل و یا آفت زدایی و خشکاندن گنداب های فساد، مردانه به میدان آمده و با قاطعیت از ارزش های خود پاسداری می کند و بدین وسیله خود را سربلند نگاه می دارد.

اجرای امر به معروف و نهی از منکر نیز در همین راستا بررسی می شود؛ به عبارت دیگر در جامعه ای که این فریضه الهی اجرا می شود، ضمن تقویت و نفوذناپذیر کردن بنیه دفاعی جامعه افراد آن را نیز از گزند دشمن محفوظ و همواره سربلند می دارد. در روایتی از پیامبر اکرم (ص) نقل شده که فرمود: «باید امر به معروف و نهی از منکر کنید، وگرنه خداوند ستمگری را بر شما مسلط می کند که نه به پیران احترام می گذارد و نه به خردسالان رحم می کند، نیکان و صالحان شما دعا می کنند ولی مستجاب نمی شود و از خداوند یاری می طلبند اما خدا به آنها کمک نمی کند و حتی توبه می کنند و خدا از گناهانشان در نمی گذرد.» استاد شهید مطهری (رحمه الله) در توضیح این روایت می نویسد: «معنای حدیث این نیست که خدا را می خوانند و خدا دعای آنها را مستجاب نمی کند، معنایش این است: وقتی که امر به معروف و نهی از منکر را ترک کنند، آن قدر پست می شوند، آن قدر رعبشان، مهابتشان (شوکت و عظمتشان)، عزتشان و کرامتشان از بین می رود که وقتی به درگاه همان ظلمه (ستمکاران) می روند، هرچه ندا می کنند، به آنها اعتنا نمی شود. یعنی حضرت می فرماید: اگر می خواهید عزت داشته باشید و دیگران روی شما حساب کنند، امر به معروف و نهی از منکر را ترک نکنید. اگر امر به معروف و نهی از منکر نداشته باشید، اولین خاصیت آن ضعف شماست، پستی و ذلت شماست، دشمن هم روی شما حساب نمی کند.»

اینها همه واکنش طبیعی اعمال جمعیتی است که این وظیفه بزرگ اجتماعی را تعطیل کنند؛ زیرا بدون نظارت عمومی، جریان امور از دست افراد صالح و نیکوکار خارج می شود، و افرادی ناصالح و بی درد امور اجتماع را تسخیر می کنند و این که در روایت مزبور می فرماید، حتی توبه آنها قبول نمی شود، به خاطر آن است که توبه با ادامه سکوت آنها در برابر مفاسد، مفهوم صحیحی ندارد، مگر این که در برنامه خویش تجدیدنظر کنند.

د) کسب حلال: بعضی افراد برای پیدا کردن پول به هر کاری متوسل می شوند. اینان به علت ناآگاهی و یا تربیت نادرست، در پی کسب حلال نبوده و تنها در این فکرند که از راه هایی، مانند: تقلب، رشوه، احتکار، قاچاق، گران فروشی یا کم فروشی و غیر آن، بر درآمدهای خود بیفزایند. بی توجهی به این گونه از خلاف کاریها، سبب رواج درآمدهای نامشروع در بین مردم و رخنه لقمه های حرام در زندگی افراد می شود که زبانها و آسیب های جبران ناپذیری را به دنبال خواهد داشت. بنابراین باید از راه امر به معروف و نهی از منکر، ناآگاهان را به شغل های حلال و درآمدهای مشروع آگاه ساخت و از کارهای خلاف بازداشت.

اجرای این وظیفه الهی به حدی ثمربخش است که گاهی این گونه افراد وقتی می بینند جامعه به عنوان یک منکر به شغل آنان می نگرد، خودبه خود به دنبال کسب حلال و درآمدهای مشروع خواهند رفت. از این جهت، امام باقر(ع) می فرماید: یکی دیگر از فواید امر به معروف و نهی از منکر این است که کسب و کارها حلال می شود. آبادانی کشور، بازپس گرفتن حقوق پایمال شده افراد، مبارزه با تبعیض و بسیاری از اصلاحات اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی، از آثار ارزنده اجرای امر به معروف و نهی از منکر به شمار می رود.

۶-۲. پیامدها و اسباب ترک امر به معروف و نهی از منکر

اگر این دو وظیفه مقدس ترک گردد و خوبان برای انجام آن سینه سپر نکنند، جامعه و امت اسلامی گرفتار مصیبت های دردناک و جبران ناپذیری خواهد شد. پیامبر (ص) فرمودند: امت من تا زمانی که امر به معروف و نهی از منکر می نمایند و به کارهای نیک دعوت می کنند، پیوسته در خیر و سعادت به سر می برند؛ ولی در صورت ترک آن دو، برکات از آنان گرفته می شود و بعضی از آنان بر بعضی دیگر مسلط خواهند شد و نه در آسمان یاوری خواهند داشت و نه در زمین.

امام علی(ع) فرموده اند: امر به معروف و نهی از منکر را ترک نکنید که اگر چنین کنید، خداوند، بدانتان را بر شما ولایت می دهد و آن گاه، دعا می کنید، ولی مورد اجابت قرار نمی گیرد. و نیز پیامبر (ص) فرموده اند: کسی که به کوچک ما رحم و به بزرگ ما احترام نگذارد و امر به معروف و نهی از منکر ننماید، از ما نیست.

بی توجهی به این مسئولیت اجتماعی باعث رنگ باختن معنویات و چیرگی هواهای نفسانی در فرد و جامعه می شود و در نتیجه زمینه برای حاکمیت هواپرستان و ستمگران فراهم خواهد شد. در این هنگام است که به فرموده امام حسین(ع) باید فاتحه اسلام را خواند: با اسلام باید خداحافظی کرد هنگامی که کسی مثل یزید، زمامدار مردم گردد.

۲-۲. فلسفه امر به معروف و نهی از منکر

همه انبیاء برای اصلاح جامعه بشری آمده اند که همین هدف بعثت پیامبران بوده است. و مهمترین و سائل رسیدن به آن هدف بزرگ، امر به معروف و نهی از منکر به شمار می رفته است. اگر به یک جامعه ای نگاه کنیم در می یابیم که جامعه از دو حالت خارج نیست: یا جامعه کشیش به سمت خداوند دارد یعنی خدا پرست است که این جا باید از امر به معروف و نهی از منکر استفاده کرد. چون تنها این امر است که می تواند جلو فساد های که در جامعه به وجود می یاد را بگیرد که اگر فردی خراب کاری از افراد جامعه خواست فساد کند، مردم به وسیله امر به معروف و نهی از منکر فساد را دفع کند.

یا جامعه یک جامعه ای است که به هوای نفسانی و شیطانی گرفتار است که اگر بخواهیم درمان برای این جامعه پیدا کنیم جز امر به معروف چیزی دیگری نخواهد بود. پس امر به

معروف و نهی از منکر از سلامتی اجتماعی و روانی پاسداری می کند. (طیب، ۱۳۷۸، ج ۳، ص ۳۱۲)

۸-۲. آثار امر به معروف و نهی از منکر

نقش امر به معروف و نهی از منکر در پیشگیری از جرایم و کژروی ها و انحرافات اجتماعی بر کسی پوشیده نیست چه اینکه در حدیثی از امام باقر (ع) آمده است: «امر به معروف و نهی از منکر راه انبیاء و طریقه و شیوه ی خوبان است. واجبی بزرگ است که در پرتو آن سایر احکام و واجبات الهی برپا می شوند و راه ها امن می شود و تجارت و کسب و کار مردم حلال گشته، هر نوع ظلم و ستم رخت بر بسته و زمین رو به آبادانی و عمران گذاشته و از دشمنان دین انتقام گرفته می شود و تمامی کارها و امور جامعه رو به بهبودی و اصلاح می رود» با توجه به روایات فوق نکات زیادی در حدود جایگاه امر به معروف و نهی از منکر در سیاست جنایی اسلام روشن می شود از جمله این که: امر به معروف و نهی از منکر به عنوان یک سیاست راهبردی و استراتژیک در تربیت و مدیریت سیاسی - اجتماعی مطرح می شود که به کارگیری آن موجب پیشبرد اهداف و برنامه های سیاسی، اجتماعی، تربیتی و فرهنگی مکتب اسلام است. پیاده شدن این اصل کلیدی، زمینه و بستر مناسبی برای پیاده شدن سایر نظام های اسلام از قبیل نظام تربیتی اخلاقی، عقیدتی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، حقوقی و ... را فراهم می آورد.

عمل به این فریضه، امنیت را برای جامعه در تمامی ابعاد آن به دنبال می آورد. به عنوان مثال زنان و کودکان و افراد آسیب پذیر و به طور کلی تمامی آحاد جامعه بدون هیچ گونه خطری در کمال امنیت و آسایش می توانند در جامعه زندگی کنند و از تمامی مواهب و امکانات استفاده نمایند، بدون این که دچار بزه دیده گی شده و قربانی تجاوز و تعدی بزه کاران شوند.

و نیز پیشرفت اجتماعی و اقتصادی را برای جامعه به دنبال داشته و کسب و کار و فعالیت های مفید اقتصادی در مجرای صحیح خود قرار می گیرند و عمران و آبادی و رفاه جامعه را به ارمغان می آورند. ستمگران و مجرمین و دشمنان دین و ملت (دشمنان داخلی و خارجی و کلیه ی جنایتکاران و تبهکاران) به مجازات اعمال خود می رسند و از زورگویی و تجاوز آنان ممناعت به عمل می آید. در یک جمله تمامی امور جامعه اصلاح می شود و رشد و سعادت و فلاح و رستگاری در پی پیاده شدن صحیح فرضیه ی امر به معروف و نهی از منکر هویدا خواهد گشت. به عبارت دیگر زمینه برای تبه کاری، فساد جرم و جنایت باقی نمی ماند و این یعنی دستیابی به اهداف و آرمان های یک سیاست جنایی ایده آل.

نکته ی قابل توجه این است که اقامه و احیاء دین خدا و برپایی کلیه ی فرائض و نظام ها و دستیابی به تمامی اهداف و آرمان های دین و تمامی اهداف سیاست جنایی جامع و تمام، در گروی عمل به این فرضیه ی عظیم الهی است. به گونه ای که صلاح امر به معروف و نهی از منکر حتی از شمشیر مجاهدان فی سبیل الله برّنده تر است و از کارایی و کارآمدی بیشتری برای رسیدن به اهداف دین و سیاست جنایی اسلام برخوردار است. تا جایی که پیامبر اکرم (ص) می فرمایند: «کسی که عهده دار فریضه ی امر به معروف و نهی از منکر است جانشین خدا در زمین و جانشین رسول و کتاب خدا است». (طیب، ۱۳۷۸، ج ۳، ص ۳۱۱)

از کلام نورانی رسول خدا (ص) جایگاه و اهمیت و نقش کلیدی فریضه ی امر به معروف و نهی از منکر بر همگان آشکار می شود و در رأس همه ی سیاست ها و برنامه ریزی های سیاسی، اجتماعی، تربیتی و فرهنگی قرار می گیرد. با ریشه کن شدن منکرات زمینه برای ارتکاب جرایم در جامعه به حداقل خود می رسد و امنیت اجتماعی برقرار می شود و تمامی احکام و دستورات دین ضمانت اجرای خود را پیدا می کنند.

با توجه به آسیب پذیری انسان از جهت ارتکاب جرم، گناه و امکان کژروی و انحراف وی از هنجارها و ارزش های فطری و دینی در بعد اخلاقی و اجتماعی، سیاست جنایی اسلام با نگاه انسان شناسانه و جرم شناسانه ی دقیق خود برای مقابله با ارتکاب جرم و گناه از ناحیه ی انسان آگاه و آزاد، فریضه ای امر به معروف و نهی از منکر را به عنوان یک تدبیر راهبردی برای بسط و گسترش از اصول اساسی شریعت و نظام های گوناگون آن در نظر گرفته و با این سیاست دو هدف مشخص را دنبال می کند.

نخست: پیشگیری از ارتکاب جرم و جنایت و فسق و فجور در سطح جامعه از طریق عملی نمودن فریضه ی همگانی امر به معروف و نهی از منکر با روش های کاربردی مفید و کارآمد و در خور شأن و منزلت ارزش های والای انسانی.

دوم: اصلاح و درمان بزه کاران در مرحله ی پس از ارتکاب بزه از طریق ارشاد، هدایت و تربیت از راه امر به معروف و نهی از منکر و از طریق باز سازی اخلاقی و روانی بزه کاران و سازگار نمودن آنها با مقررات و هنجارهای دینی و مذهبی.

نتیجه گیری

انسان به دلیل اجتماعی بودنش، به جمعی نیاز دارد که انیس او باشند، تا از غم ها و سختی ها رهایی یابد و استعداد های نهفته اش را به فعلیت برساند؛ و گرنه انسانیت انسان، بی معنا خواهد بود. به همین دلیل زندگی انسان، شکل گروهی به خود گرفته و اجتماعات متفاوت در عین حال، شبیه به هم را به وجود آورده است. رشد و تعالی انسان ها تنها در محیط و اجتماع سالم و پاک، امکان پذیر است؛ زیرا افراد یک اجتماع سالم، همانند اعضای یک بدن، در طریق حیات اجتماعی و سازمان دادن به زندگی صحیح انسانی سهیم و شریک اند و هیچ یک از آنان نمی

تواند خود را در قبال سودها و زیان‌های اجتماعی بی تفاوت دانسته و عکس‌العملی از خود نشان ندهد. در چنین شرایطی است که مسئله امر به معروف و نهی از منکر (نظارت همگانی) ضرورت می‌یابد و موقعیت اساسی و بنیادی آن که چون خون در تمام اعضا و جوارح انسان جریان دارد، در صحنه حیاتی انسانی جلوه می‌کند.

امر به معروف و نهی از منکر در فرهنگ اسلامی، مانند جریان خون در رگ‌های یک پیکر است و سهل‌انگاری در این باره، بی‌رنگ شدن دین و مرگ تدریجی امت اسلامی را در پی خواهد داشت. توجه به این ویژگی، بعضی از فرق مسلمان را بر آن داشت تا آن را جزئی از اصول مذهب خویش بدانند. آفریدگار جهان، نخستین کسی است که «امر به معروف و نهی از منکر» کرده است. قرآن کریم می‌فرماید: (إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ)^۱ «همانا خداوند به عدل و احسان و بخشش به خویشاوندان امر می‌کند و از کارهای زشت و ناپسند و تجاوز به حقوق دیگران نهی می‌نماید و شما را موعظه می‌کند، باشد که پند گیرید». با توجه به پیوندهای اجتماعی و اینکه هیچ کار بدی در اجتماع انسانی در نقطه خاصی محدود نمی‌شود؛ بلکه هرچه باشد همانند آتش ممکن است به نقاط دیگر سرایت کند. به حکم عقل امر به معروف و نهی از منکر بر همگان واجب است؛ زیرا در اجتماع چیزی به عنوان «ضرر فردی» وجود ندارد و هر زیان فردی، امکان این را دارد که به صورت یک ضرر و زیان اجتماعی درآید و به همین دلیل منطق و عقل به افراد اجتماع اجازه می‌دهد که در پاک نگه داشتن محیط زیست خود از هر تلاش و کوششی دریغ نورزند. خداوند با «نهی از ظلم»، هم مکلفین را به دوری از ظلم فرا می‌خواند و هم دیگران را به جلوگیری از رواج ظلم در جامعه مکلف می‌سازد و این هر دو از

دیدگاه امام (ره) به حکم عقل واجب است. با توجه به مطالب مزبور امر به معروف و نهی از منکر وظیفه همگان است؛ زیرا این تکلیف که در راستای «اصلاح جامعه از بدی ها و رواج نیکی ها» است، به قشر خاصی اختصاص ندارد و جز با همگانی بودن آن سازگار نیست. از ویژگی های اجتماع اسلامی آن است که قدرت اجتماعی برای تربیت مردم در اسلام به گروه خاصی اختصاص ندارد؛ بلکه همه افراد جامعه را شامل می شود. بنابراین بر هر فردی واجب است که دیگران را به خیر دعوت کند و امر به معروف و نهی از منکر نماید. قدمت امر به معروف و نهی از منکر به زمان آفرینش حضرت آدم برمی گردد. نخستین انسان روی زمین، دعوت کننده به نیکی ها بود و پس از وی نیز پیام آوران وحی و پیروان مؤمن شان در انجام این فریضه مهم کوشیدند و برای منکرزدایی، دشواری ها را تحمل کردند و هزینه های جانی و مالی بسیار دادند.

در روزگار ما امام خمینی رحمه الله، مردم را به انجام این وظیفه الهی فراخواند و در حال حاضر نیز رهبر فرزانه انقلاب همگان را به اجرای این فریضه الهی سفارش می کند:

همه باید امر به معروف و نهی از منکر بکنند، هم مسئولیت شرعی و هم مسئولیت انقلابی و سیاسی شماس. امر به معروف هم مثل نماز واجب است.

۱- امر به معروف و نهی از منکر دارای مراتب و شروطی خاص است که هم ملت و هم دولت باید آنها را رعایت کنند تا نقش خود را، که همان زدودن منکر و شناساندن معروف است، ایفا نمایند.

۲- امر به معروف و نهی از منکر مسئولیتی همگانی است که مرحله قلبی و زبانی آن بر عهده عموم مردم است که هم شامل دولت می شود و هم شامل عوام. مرحله عملی آن، که از شدت

خاصی برخوردار است، بر عهده حکومت اسلامی است تا با وضع قانون و اجرای مجازات، آن را در جامعه عملی کند.

۳- امر به معروف و نهی از منکر یک وظیفه متقابل است برای حکومت نسبت به مردم و مردم نسبت به حکومت، و این تقابل سبب می شود که هریک از افراد دولت و ملت خود را در قبال دیگری مسئول بدانند و در انجام وظایف خود، کوتاهی نکنند و دولت نتواند خود کامگی کند.

۴- امر به معروف و نهی از منکر ارتباط مستقیمی با حقوق افراد دارد که اگر این امر به صورت درست و کامل اجرا گردد سبب آبادی، عدالت و امنیت در جامعه خواهد شد.

۵- دولت و ملت در اجرای امر به معروف و نهی از منکر از منظر فقه، دارای جایگاهی محکم و قوی هستند؛ اما در منابع حقوقی، غیر از اصل هشتم قانون اساسی، در قوانین عادی دیگر، بدان تصریح نشده است.

۶- دولت برای آنکه بتواند امر به معروف و نهی از منکر را به نحو احسن در جامعه برقرار کند باید خود از طریق وضع قانون، نصب افراد برای اجرای آن و همچنین از طریق نهادینه کردن این فرهنگ توسط رسانه ها، اداره ها و جوامع فرهنگی به اجرای این وظیفه اقدام کند.

آثار و راهکارهای پیشنهادی برای عملی کردن امر به معروف:

این فریضه ی الهی به عنوان مهمترین و ارزنده ترین پدیده ی اجتماعی آثار و برکات اجتماعی و فردی بسیاری دارد که به برخی از آنها اشاره می کنیم :

۱- اجرای احکام و فرایض الهی (... بِهَا تُقَامُ الْفَرَائِضُ...)

۲- تحقق عدالت اجتماعی (... مَعَ رَدِّ الْمَظَالِمِ وَ مُخَالَفَةِ الظَّالِمِ ...)

۳- نوسازی جامعه (... بِهَا تُعْمَرُ الْأَرْضُ) به وسیله ی امر به معروف و نهی از منکر سرزمین آباد می گردد.

۴- تثبیت حکومت اسلامی (... بِهَا ... يَسْتَقِيمُ الْأَمْرُ ...) به وسیله ی امر به معروف و نهی از منکر حکومت الهی مستقیم و تثبیت می شود.

۵- تحکیم امنیت اجتماعی (... بِهَا ... تَأْمَنُ الْمَذَاهِبُ وَ ... وَ يَنْتَصِفُ مِنَ الْأَعْدَاءِ ...) راهها امن می گردد و از دشمنان انتقام گرفته می شود ...

۶- نزول خیر و برکت پیامبر اکرم (ص): لَا تُزَالُ أُمَّتِي بِخَيْرٍ مَا أَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَ نَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ؛ امت من تا زمانی که امر به معروف و نهی از منکر می کنند در خیر و برکت هستند.

۷- شکست جبهه ی نفاق حضرت علی (ع): مَنْ نَهَى عَنِ الْمُنْكَرِ أَرْغَمَ أَنْوَافَ الْمُنَافِقِينَ؛ کسی که نهی از منکر می کند بینی منافقین را به خاک می مالد...

۸- گسترش راههای کسب حلال (... بِهَا ... تَحُلُّ وَالْمَكَاسِبُ ...)؛ به وسیله ی آن کسب حلال می شود

۹- تحقق اخلاقی الهی در جامعه .

یکی از آثار و برکات این فریضه ی الهی تحقق و گسترش اخلاق الهی در جامعه ی بشری است. لذا امیرالمؤمنین (ع) فرمودند: «إِنَّ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ لَخُلُقَانِ مِنْ خُلُقِ اللَّهِ. وَ نِزْهُمَی مَا مَأْمُورِیمَ بِهٖ اَیْنِ کِهْ بِهٖ اخْلَاقِ الهی متخلق گردیم (تخلفوا به اخلاق الله) چنان چه

این فریضه ی الهی ترک شود مشکلات بسیاری برای جوامع انسانی پدید می آید... فان-الله سبحانه لم یلعن القرن المافی بین ایدیکم الا لتركهم الامر بالمعروف و النهی عن المنکر فلعن الله سفهاء لركوب المعاصی و الحلماء (الحکماء) لترك التناهی... زیرا خدای سبحان، مردم روزگاران گذشته را از رحمت خود دور نساخت، مگر برای ترک امر به معروف و نهی از منکر، پس خدا بی خردان را برای نافرمانی و خردمندان را برای ترک بازداشتن دیگران از گناه، لعنت کرد... هم چنین حضرت امیرالمؤمنین (علیه السلام) آفات مهم ترک این فریضه ی بزرگ الهی را چنین برمی شمارند: موجب سلطه ی بدان می شود (نامه ۷/۴۷)، سقوط و انحطاط اجتماعی را به همراه دارد (خطبه ۸/۱۲۹) و باعث نفی هویت و حیات انسانی می گردد (حکمت ۳۷۴ و ۴۷۵)

۱۰- عزم همگانی (امر به معروف و نهی از منکر)

گسترش و تعمیق این فریضه ی الهی در حقیقت نیازمند یک عزم ملی و همگانی است چنان چه در سوره ی لقمان می فرماید: یا بُنَیَّ اَقِمِ الصَّلَاةَ وَاْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَاَنْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاَصْبِرْ عَلٰی مَا اَصَابَكَ اِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ^۱. براساس این کریمه الهی، در راه اجرای این فریضه، باید سختی ها و مصایب را تحمل کرد و صبر پیشه نمود. عزم الامور به کارهایی گفته می شود که باید روی آن تصمیم و عزم داشت و به تعیین کارهای انسان از روی اراده است، اما در بعضی از کارها باید از قبل درباره ی آن فکر و مشورت کرد و سپس تصمیم گرفت. اگر کاری مهم و اجتماعی باشد و بدون هماهنگی مستمر همگان حاصل نشود، می گویند این کار عزم ملی می طلبد، و امر به معروف و نهی از منکر، امری ملی، مصمم و جزمی است که با عزم همه ی مردم همراه است. امر به معروف از جایگاه قدرت سخن گفتن است، نه سخنرانی و

^۱ - سوره لقمان، آیه ۱۷

موعظه و اندرز یا مقاله نوشتن که این امور آسان و فراوان است، امر به معروف، صدور و دستور جلوگیری عملی از نارواییها زشتی هاست... لذا این بحث در کتب فقهی در مبحث جهاد آمده است... کسی که ندانسته گناه می کند مورد امر به معروف و نهی از منکر نیست بلکه باید او را به حکم شرعی آگاه نمود... اما کسی که فلان کار را عالمأ و عامداً مرتکب می شود... در این جا باید از موانع قدرت برخورد نمود و جلوی تبه کار را گرفت، چنین کاری نیازمند یک عزم ملی است، از این رو به عنوان واجب کفایی مطرح است که مسئولیت همگان را به همراه دارد.

۱- اعتلای سطح بینش اجتماعی

۱- افزایش قدرت وجدان اجتماعی، قدرت جامعه و دولت اسلامی:

۳- ایجاد بسترهای اجتماعی مناسب برای الگوپذیری نسل جوان

۴- رعایت موازین شرعی و اخلاقی در امر و نهی:

۵- استفاده صحیح از ابزارها و کیفیت بخشی نقش رسانه های تبلیغی

۶- شیوه شناسی و روش تبلیغی موثر

۷- اصلاح ساختارها و راه کارهای ایجابی و سلبی

• پیشنهادات کاربردی

نگاهی اجمالی و تیتروار به عوامل اثرگذار در رابطه با امر به معروف و نهی از منکر:

- ۱- بررسی میزان تأثیرات فرهنگ خانواده و تربیت خانوادگی
- ۲- بررسی میزان تأثیر عوامل محیطی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی
- ۳- بررسی میزان تأثیر سیستم آموزشی و تربیتی (رسمی یا غیررسمی)، فرهنگی و مذهبی (مدارس دینی، مراکز دولتی و دانشگاهها)
- ۴- بررسی میزان تأثیر حوزه ی ارتباطات اجتماعی (دایره ی دوستان، خویشاوندان، همکاران و شهروندان)
- ۵- بررسی میزان تأثیر رسانه های ارتباط جمعی (مطبوعات، رادیو و تلویزیون، کتاب، رسانه های صوتی و تصویری)

منابع و مآخذ

- ۱- قرآن کریم
- ۲- نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی (۱۳۸۷) چ ششم، قم، اندیشه هادی.
- ۳- اسعد، شیخ الاسلامی، احوال شخصیه در مذاهب چهارگانه اهل سنت، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، ۱۳۹۰ ه.ش.
- ۴- خزائلی، محمد، احکام قرآن، تهران، انتشارات جاویدان، ۱۳۶۱۴ ه.ش.
- ۵- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران، سازمان انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۰ ه.ش.
- ۶- طباطبایی، محمد حسین، تفسیر المیزان، چاپ پنجم، قم، مؤسسه نشر اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم ۱۳۷۴ ه.ش.
- ۷- طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، تهران، کتابفروشی مرتضوی، چاپ سوم، ۱۴۱۶ ه.
- ۸- حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشرعیه، چاپ دوم، قم، مؤسسه آل البیت لاحیاء التراث، ۱۴۰۹ ق
- ۹- حسینی عاملی، محمد جواد بن محمد، مفتاح الکرامه، بیروت، دارالتراث، ۱۴۱۸ ق
- ۱۰- حسینی، سید محمد، فرهنگ لغات و اصطلاحات فقهی، انتشارات سروش ۱۳۸۵ ش

- ۱۱- خراسانی، ملا محمد کاظم بن حسین معروف به آخوند خراسانی، کفایه الاصول، قم، انتشارات انصاریان ۱۳۲۹
- ۱۲- راغب اصفهانی، حسین بن محمد بن فضل، المفردات فی غریب القرآن، بیروت، دارالمعرفه، ۱۴۱۸ق،
- ۱۳- زین الدین بن نورالدین بن احمد جبعی معروف به شهید ثانی، الروضه البهیة فی شرح اللمعه دمشقیه، چاپ پنجم، قم، المکتب الاعلام الاسلامیه، ۱۳۷۰ش
- ۱۴- طباطبائی، محمد حسین، تفسیر المیزان، چاپ پنجم، قم، مؤسسه نشر اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۷ق
- ۱۵- طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان، ترجمه حسین نوری و دکتر محمد مفتاح، انتشارات فراهانی
- ۱۶- طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، مکتب النشر الثقافه الاسلامیه، چاپ دوم، ۱۴۰۸ق
- ۱۷- طوسی، ابو جعفر محمد بن حسن بن علی، تهذیب الاحکام، قم، انتشارات، انصاریان ۱۴۲۶ق،
- ۱۸-، المبسوط فی فقه الاسلامیه، چاپ دوم، تهران، المکتب المرتضویه
- ۱۹- کرکی عاملی، ابوالحسن علی بن حسین (محقق ثانی)، جامع المقاصد فی شرح القواعد، بیروت، موسسه آل البيت الاحیاء التراث، ۱۹۹۱م،

- ۲۰- کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحق، الکافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۵۰ش
- ۲۱- مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الأنوار، بیروت، مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۴ق
- ۲۲- مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، روضه المتقین، قم، بنیاد فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۳ق،
- ۲۳- متقی هندی، حسام الدین، کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، چاپ اول، بیروت، مؤسسه الرساله، ۱۴۰۹ق.
- ۲۴- مطهر حلّی، جمال الدین، حسن بن یوسف بن علی معروف به علامه حلّی، تذکره الفقهاء، بیروت، مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث، ۱۴۱۴ق.
- ۲۵- مطهر حلّی، جمال الدین، حسن بن یوسف بن علی معروف به علامه حلّی، مختلف الشیعه، قم، مؤسسه نشر اسلامی
- ۲۶- مکارم شیرازی، ناصر، رساله توضیح المسائل، قم، مدرسه امام علی بن ایطالب، ۱۳۸۴ش
- ۲۷- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران، انتشارات مدرسه امیرالمؤمنین، ۱۴۰۶ق
- ۲۸- موسوی خمینی، سیدروح الله، تحریر الوسیله، چاپ دوم، قم، مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۰۶ق
- ۲۹- یزدی، محمد کاظم بن عبدالعظیم، تحریر العروه الوثقی، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، ۱۳۷۶ش

- ۳۰- بخاری، محمد بن اسماعیل، صحیح بخاری، بیروت، مکتبه الثقافیه، ۱۴۰۱ هـ.ق.
- ۳۱- مطهری، مرتضی، اسلام و مقتضیات زمان، تهران، انتشارات صدرا، چاپ اول، ۱۳۷۳ هـ.
- ۳۲-، ختم نبوت، قم، انتشارات صدرا، چاپ ششم، ۱۳۷۰ هـ.ش.
- ۳۳-، فقه و حقوق (مجموعه آثار)، تهران، انتشارات صدرا، چاپ اول، ۱۳۷۸ هـ.ش.
- ۳۴- مسعودی، محمد اسحاق، پژوهشی در امر به معروف و نهی از منکر از دیدگاه قرآن و روایات، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۴.
- ۳۵- قرائتی، محسن، امر به معروف و نهی از منکر
- ۳۶- شریعتمداری، علی، تعلیم و تربیت اسلامی
- ۳۷- اصغری، سید محمد (۱۳۷۸)، مسئولیت همگانی در پرتو امر به معروف و نهی از منکر، تهران، مؤسسه اطلاعات.
- ۳۸- آل بحر العلوم، سید محمد (۱۳۶۲)، بلغه الفقهاء، ط.الرابعه، تهران، بی جا.
- ۳۹- تیلا، پروانه، بسط امر به معروف و نهی از منکر برای مشارکت همگانی، (۱۳۸۴) سال هشتم مطالعات بسیج
- ۴۰- جمعی از پژوهشگران زیر نظر شاهرودی، سید محمود هاشمی، (۱۴۲۶)، مؤسسه دائره المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت (علیهم السلام)، دائره المعارف فقه اسلامی.

۴۱- حلبی، ابو الصلاح، تقی الدین بن نجم الدین (۱۴۰۳)، الکافی فی الفقه، اصفهان، کتابخانه عمومی امام امیرالمؤمنین (علیه السلام).